

Tomasz Wojewodziec

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kollątaja w Krakowie

**DYWESTYCJE PRODUKCYJNE I ZASOBOWE
W GOSPODARSTWACH ROLNICZYCH PROWADZONYCH
PRZEZ PRZEDSIĘBIORCÓW**

*PRODUCTION AND RESOURCE DIVESTMENTS
IN AGRICULTURAL FARMS RUN BY ENTREPRENEURS*

Słowa kluczowe: dywestycje, działalność gospodarcza, gospodarstwo rolne, realokacja, zasoby
Key words: divestments, economic activity, agricultural holding, re-allocation, resources

Sinopsis. Procesy realokacji zasobów wykorzystywanych w działalności gospodarczej są niezbędnym elementem poszukiwania dynamicznej równowagi przedsiębiorstwa. Turbulentne otoczenie zmusza gospodarstwa rolne do poszukiwania nowych zastosowań dla posiadanych zasobów czynników produkcji. Celem opracowania była identyfikacja dywestycji jakie miały miejsce w gospodarstwach rolniczych w związku z prowadzeniem przez rolnika pozarolniczej działalności gospodarczej. Badania ankietowe przeprowadzono wśród 122 respondentów będących przedsiębiorcami ubezpieczonymi w Oddziale Terenowym Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w Wadowicach. Z analizy wynika, że zasoby wykorzystywane w działalności rolniczej stają się naturalnym, często najtańszym źródłem zasilania działalności pozarolniczej.

Wprowadzenie

Procesy realokacji zasobów wykorzystywanych w działalności gospodarczej są niezbędnym elementem poszukiwania dynamicznej równowagi przedsiębiorstwa. Turbulentne otoczenie zmusza również gospodarstwa rolne, jako najtrwalszą w dziejach historii formę prowadzenia działalności produkcyjnej, do poszukiwania nowych zastosowań dla posiadanych zasobów czynników produkcji.

W gospodarstwach rolniczych, które ograniczają działalność rolniczą drzemie wciąż znaczny potencjał, który może być wykorzystany m.in. w pozarolniczej działalności gospodarczej. Bardzo często ograniczenie bądź zaniechanie działalności rolniczej skutkuje marnowaniem znacznej części substancji majątkowej. Tylko część zasobów znajduje alternatywne sposoby wykorzystania. Celem opracowania jest identyfikacja dywestycji jakie mają miejsce w gospodarstwach rolniczych w związku z prowadzeniem przez rolnika pozarolniczej działalności gospodarczej.

Metodyka badań

Według Wojewodzica [2010] „przez dywestycje w gospodarstwie rolniczym należy rozumieć planowe i świadome ograniczanie produkcji rolniczej lub/i zaangażowania zasobów gospodarstwa domowego rolnika w rolniczą działalność produkcyjną gospodarstwa prowadzące do uwolnienia zasobów ziemi, pracy i kapitału, które mogą zostać wykorzystane w innej działalności rolniczej lub pozarolniczej, co w konsekwencji doprowadzi do wzrostu dochodu osobistego rolnika i jego rodziny”. Można zatem dywestycje podzielić na dywestycje o charakterze produkcyjnym: ograniczenie produkcji bez zmniejszania potencjału produkcyjnego (zasobów) oraz dywestycje zasobowe, gdzie następuje wycofanie z procesu produkcyjnego części wykorzystywanych w nim uprzednio zasobów produkcyjnych (ziemi, pracy, kapitału), co może ale nie musi skutkować zmniejszeniem skali produkcji. Szczególną formą dywestycji zasobowych będzie sprzedaż całego gospodarstwa lub zorganizowanej jego części.

Badania ankietowe przeprowadzono na 122 respondentach będących przedsiębiorcami ubezpieczonymi w Oddziale Terenowym Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego w Wadowicach (województwo małopolskie). Respondenci stanowili 16,5% z 739 przedsiębiorców ubezpieczonych w tej jednostce. Dobór respondentów miał charakter niecelowy, respondenci zostali poproszeni o wypełnienie ankiety podczas wizyty w OT w maju 2010 r. Struktura gospodarstw rolniczych prowadzonych przez przedsiębiorców w powiecie wadowickim zasadniczo pokrywa się ze strukturą obszarową gospodarstw w powiecie. Według danych spisów rolnych 1996 i 2002, blisko 90% gospodarstw rolniczych o powierzchni powyżej 1 ha

UR w powiecie wadowickim miała powierzchnię mniejszą niż 5 ha. Historycznie uwarunkowane duże rozdrobnienie gospodarstw na tym terenie wymusza na miejscowej ludności poszukiwanie pracy poza rolnictwem. Dlatego też bardzo dobrze rozwinął się tam model gospodarstw chłopo-robotniczych. Rolnicy znajdowali zatrudnienie w lokalnych centrach gospodarczych takich, jak: Wadowice, Andrychów, Kalwaria, Kęty, znaczna część dojeżdżała do pracy w kopalniach węgla kamiennego. Przemiany społeczno-gospodarcze, w tym upadek wielu przedsiębiorstw, znaczne ograniczenie zatrudnienia w pozostałych oraz tradycje rzemieślnicze miejscowej ludności w wielu przypadkach stanowiły motywację do podjęcia przez rolników pozarolniczej działalności gospodarczej [Wojewodziec 2008].

Dywestycje produkcyjne

Możliwość uzyskania wyższego dochodu za jednostkę pracy zaangażowaną poza gospodarstwem niż w gospodarstwie rolniczym, powoduje wzrost kosztów alternatywnych prowadzonej działalności rolniczej, wymuszając w skrajnych przypadkach jej znaczne ograniczenie lub zaniechanie. Pierwszym etapem procesu wygaszania działalności gospodarstwa jest ograniczenie, a następnie zaniechanie działalności pracochłonnych i kapitałochłonnych, do których zaliczyć można m.in. warzywa, rośliny okopowe, tytoń oraz produkcję mleka.

Jak pokazują wyniki badań, w pierwszym półroczu 2010 roku tylko w jednym z badanych gospodarstw był koń, zaledwie w 14,8% gospodarstw utrzymywane było bydło (średnio 2,7 szt. w stadzie). Połowa gospodarstw prowadziła chów trzody chlewnej, a ¼ chów drobiu, przy tym wielkość stad kształtowała się na poziomie odpowiednio 6,6 oraz 18,0 szt. [Wojewodziec, Zaremba 2011]. W badaniach prowadzonych na obszarze powiatu wadowickiego w latach 2006-2008 wśród gospodarstw ograniczających produkcję odsetek gospodarstw utrzymujących bydło był znacznie wyższy (52,0%). Wyższy był również odsetek gospodarstw utrzymujących trzodę chlewną (58,8%). Średnia liczebność stad była natomiast porównywalna [Wojewodziec i in. 2008]. Tak znaczną różnicę (in minus) w częstotliwości prowadzenia chowu bydła należy przypisać przynajmniej dwóm czynnikom: dużej pracochłonności tej działalności oraz wzrastającym wymogom sanitarnym w zakresie produkcji mleka.

Produkcji roślinnej nie prowadziło w 2010 roku blisko co szóste gospodarstwo przedsiębiorcy ubezpieczonego w KRUS, a w 41,8% gospodarstw ilość zwierząt była mniejsza niż 0,1 SD na gospodarstwo, co w praktyce oznaczało posiadanie tylko niewielkiego stada drobiu. Produkcja roślinna była prowadzona wyłącznie na potrzeby własne – 45,9% gospodarstw lub na potrzeby własne i częściowo na sprzedaż – 38,5%.

W okresie 2005-2010 zaledwie trzy z badanych podmiotów zwiększyły skalę produkcji rolniczej (2,5%). Większość podmiotów (54,1%) zmniejszała skalę produkcji.

Ze względu na niewielką szczegółowość prowadzonych badań nie da się jednoznacznie wykazać skali i zakresu dywestycji produkcyjnych jakie miały miejsce w tym okresie. Ciekawych danych na ten temat dostarczają jednakże plany respondentów. Spośród gospodarstw prowadzących w momencie badań produkcję roślinną i zwierzęcą w perspektywie dziesięciu najbliższych lat, 11,3% zamierzało całkowicie zrezygnować z produkcji rolniczej, a dalsze 29,6% będzie stopniowo zmniejszało skalę i zakres produkcji. Wśród gospodarstw prowadzących produkcję roślinną, 9,4% zamierzało ograniczać produkcję, a 34,4% całkowicie zrezygnować. W konsekwencji realizacji planów w badanych podmiotach, dywestycji produkcyjnych należy się spodziewać w 47 gospodarstwach (38,5% badanych), z tego: 24 gospodarstwa planują stopniowe ograniczanie produkcji, 4 – rezygnację z produkcji zwierzęcej, 19 – całkowitą rezygnację z produkcji rolniczej.

Tabela 1. Struktura badanych gospodarstw ze względu na zmiany w skali produkcji rolniczej
Table 1. The structure of the surveyed farms due to changes in the scale of agriculture production

Wyszczególnienie/Specification	Skala produkcji rolniczej w ostatnich pięciu latach [%]/The scale of agricultural production in the last five years		
	wzrost/ increase	bez zmian/ unchanged	spadek/ decrease
Gospodarstwa prowadzące produkcję roślinną i zwierzęcą*/ <i>Farms leading plant and animal production</i>	2,8	56,3	40,8
Gospodarstwa prowadzące produkcję roślinną**/ <i>Farms leading plant production</i>	3,1	34,4	62,5
Gospodarstwa bez produkcji rolniczej/ <i>Farms leading animal production</i>	0,0	10,5	89,5
Razem/Total	2,5	43,4	54,1

* obsada zwierząt powyżej 0,1 SD na gospodarstwo/more than 0,1 SD in 1 farm, ** z obsadą zwierząt poniżej 0,1 SD na gospodarstwo/less than 0,1 SD in 1 farm

Źródło: opracowanie własne

Source: own study

Akumulacyjna funkcja rolnictwa a dywesticje zasobowe

Wielofunkcyjność rolnictwa należy uznać za paradygmat ekonomii. Rolnictwo zawsze oprócz dostarczania produktów żywnościowych oraz surowców do wytwarzania żywności (funkcja produkcyjna) pełniło wiele innych funkcji (społeczne, kulturowe i przyrodnicze). Choć ich natężenie w ostatnich latach ulegało istotnym zmianom [Wilkin 2009]. W ostatnich latach coraz większą uwagę przywiązuje się do pielęgnacji i kształtowania przez rolnictwo krajobrazu, ochrony ekosystemów i funkcji rezydencyjno-rekreacyjnej¹. Znajduje to swoje odzwierciedlenie m.in. w akcentowanych funkcjach pozakomercyjnych rolnictwa (funkcje zielone, błękitne, żółte, i białe) [Van Huylenbroeck i in. 2007] oraz w konstrukcji unijnych (UE) i krajowych instrumentów wsparcia dla rolnictwa.

Na uwagę zasługuje – często niedoceniana – funkcja akumulacyjna rolnictwa przejawiająca się wykorzystaniem środków wypracowanych w gospodarstwie rolnym (części produkcyjnej gospodarstwa rolnego) do tworzenia bazy materialnej o charakterze zarówno produkcyjnym, jak i nieprodukcyjnym. Zwiększa się w ten sposób potencjał produkcyjny poszczególnych gospodarstw, ale również poprawiają się warunki bytowe rodzin rolniczych. Już w dalekiej przeszłości w znacznej części dzięki środkom wypracowywanym w rolnictwie rozwijały się całe organizmy państwowe (m.in. Mezopotamia, Egipt), powstawały fortuny możnowładców, współfinansowany był rozwój gospodarczy. W Polsce szczególnie po II wojnie światowej, w dużej mierze ze środków wypracowanych w rolnictwie finansowany był rozwój przemysłu (obowiązkowe dostawy, przejmowanie przez państwo różnic między cenami urzędowymi i rynkowymi płodów rolnych) [Woś 2000].² W ostatnich dwudziestu latach coraz częściej funkcja akumulacyjna rolnictwa przejawia się we współfinansowaniu rozwoju pozarolniczej działalności gospodarczej. Scharakteryzowany w znacznej części gospodarstw rolniczych, wymusza na nich zastosowanie jednej ze strategii defensywnych³. Jedną z opcji strategicznych, które mogą być zastosowane również w gospodarstwach rolnych są dywesticje zasobowe.

Podjęcie pozarolniczej działalności gospodarczej przez osobę będącą właścicielem gospodarstwa rolnego wiąże się na ogół⁴ z ograniczeniem zasobów siły roboczej jaka była wykorzystana w działalności rolniczej. Prowadzenie każdej działalności gospodarczej wymaga zaangażowania czasowego oraz kapitału. Blisko co trzeci respondent (36,1%) samodzielnie prowadził pozarolniczą działalność gospodarczą, a w kolejne 32% przedsięwzięć oprócz przedsiębiorcy zaangażowani byli również inni członkowie rodziny. Kapitał niezbędny do założenia i prowadzenia firmy może pochodzić zarówno z zasobów własnych przedsiębiorcy, jak również środków innych osób i instytucji. Blisko połowa respondentów wskazała na wykorzystywanie w prowadzonej pozarolniczej działalności gospodarczej środków finansowych wypracowanych w gospodarstwie rolnym. Co czwarty respondent dla potrzeb firmy wykorzystywał budynki służące uprzednio gospodarstwu rolnemu (tab. 2). Częstotliwość wykorzystania budynków na potrzeby prowadzonej pozarolniczej działalności gospodarczej była znacznie większa w tych gospodarstwach rolnych, które zrezygnowały już z działalności rolniczej (52,6% gospodarstw w tej grupie) oraz w gospodarstwach nie prowadzących produkcji zwierzęcej (37,5%).

Tabela 2. Odsetek respondentów wykorzystujących w pozarolniczej działalności gospodarczej zasoby gospodarstwa rolnego
Table 2. Percentage of respondents using resources of the farm in the non-agriculture business

W działalności pozarolniczej wykorzystywane są: <i>In non-agricultural activities are used</i>	% respondentów/ <i>Percentage of respondents</i>
Ziemia/Land (soil)	10,7
Budynki/Buildings	25,4
Maszyny/ Farm machinery	4,1
Środki uzyskane ze sprzedaży składników gospodarstwa/ <i>Measures derived from the sale of farm</i>	6,6
Środki finansowe wypracowane w gospodarstwie rolnym/ <i>The funds generated on the farm</i>	45,9
Prowadzona działalność pozarolnicza nie ma nic wspólnego z gospodarstwem rolnym/ <i>Non-agricultural activity carried out has nothing to do with the farm</i>	32,0

Źródło: opracowanie własne
Source: own study

¹ Gospodarstwo jako miejsce zamieszkania i prowadzenia produkcji rolniczej jako hobby, obcowania z przyrodą i kultywowania tradycji rodzinnych.

² Zdaniem Małeckiego-Tepicha [2005] rolnictwo chłopskie nie finansowało rozwoju gospodarczego kraju w epoce socjalizmu, przeciwnie to trwanie gospodarki socjalistycznej utrzymywało w niezmiennym strukturze gospodarke chłopską.

³ Bartol i Martin [1991] wskazują cztery strategie defensywne: żniw (*harvest*), odwracania się (*turn around*), dywesticji czyli wyzbywania się (*divestiture*) i bankructwa (*bankruptcy*). Harrigan i Porter [1983] w ramach opcji strategicznych w ramach branż/sektorów scharakteryzowanych wskazują na dwie strategie defensywne: opcje żniw oraz opcje szybkiego wycofania się (rozinwestowania).

⁴ Za wyjątkiem sytuacji kiedy właściciel/współwłaściciel od momentu objęcia ziemi nie podjął działalności rolniczej, czyli nabył ją w celach nieprodukcyjnych (np. spekulacyjnych lub ubezpieczeniowych).

Podsumowanie

Pozarolnicza działalność gospodarza rolników bardzo często wykorzystuje zasoby czynników produkcji gospodarstwa rolnego. W pierwszej fazie rozwijania działalności gospodarczej pozarolniczej wykorzystywane są wolne zasoby, wycofane z produkcji. Z czasem pojawia się konkurencja o pozostałe zasoby. Funkcjonalne powiązanie działalności rolniczej i pozarolniczej może opóźnić w czasie wystąpienie stosunków konkurencyjnych. Rozwój działalności pozarolniczej wymusza z czasem zaangażowanie w niej dodatkowych zasobów pracy i kapitału, a niekiedy również ziemi. Zasoby wykorzystywane dotychczas w działalności rolniczej ze względu na relatywnie niższą efektywność ekonomiczną ich wykorzystania – wynikającą m.in. ze specyfiki rolnictwa oraz zasobności organizacyjnych i technologiczno-technicznych – stają się naturalnym, często najtańszym źródłem zasilania działalności pozarolniczej. Jak wykazały przeprowadzone badania dywestycje o charakterze produkcyjnym miały miejsce niemal we wszystkich badanych podmiotach, choć ich zakres był zróżnicowany. Można je traktować jako efekt małej opłacalności (lub braku opłacalności) produkcji. Obserwowane dywestycje zasobowe polegały głównie na przesuwaniu kapitału z działalności rolniczej do pozarolniczej, gdzie najczęściej zastosowanie znajdowały środki finansowe wypracowane w gospodarstwie rolnym oraz budynki. Zarówno dywestycje o charakterze produkcyjnym jak i zasobowym w gospodarstwach rolniczych prowadzonych przez przedsiębiorców należy uznać za działania o charakterze strategii kończącej działalność gospodarstwa rolnego (end-game strategy).

Literatura

- Bartol K. M., Martin D.C.** 1991: Management. McGraw-Hill, Inc. New York
- Harrigan K.R., Porter M.E.** 1983: End-game strategies for declining industries. *Harvard Business Review*, vol. 61, 4.
- Malecki-Tepich S.** 2005: Rolnictwo polskie w latach 1950-2002 – dziedzictwo i perspektywy. NBP. Materiały i studia, z. 196. [www.nbp.pl], 2010.12.03.
- Van Huylenbroeck, G., Vandermeulen, V., Mettepenningen, E., Verspecht, A.** 2007: Multifunctionality of Agriculture: A review of definitions, evidence and instruments. *Living Reviews in Landscape Research*, 3.
- Wilkin J.** 2009: Wielofunkcyjność rolnictwa – konceptualizacja i operacjonalizacja zjawiska. *Wies i Rolnictwo*, 4 (145), 9-28.
- Wojewodziec T.** 2008: Ocena intensywności procesów ograniczania produkcji w gospodarstwach rolniczych powiatu wadowickiego. [W:] Wybrane aspekty rozwoju regionalnego Polski Południowej (red. W. Ostasiewicz, P. Ucieklak-Jeż). Instytut Zarządzania i Marketingu Akademia im. J. Długosza w Częstochowie, 209-222.
- Wojewodziec T.** 2010: Dywestycje w gospodarstwach rolnych – istota, definicje, podział. *Wies i Rolnictwo*, 2(147), 96-108.
- Wojewodziec T., Musiał W., Mikołajczyk J.** 2008. Studium upadku ekonomicznego gospodarstw rolniczych na przykładzie Pogórza i Beskidów zachodnich. Sprawozdanie z projektu badawczego nr 2P06R 020 30 współfinansowanego ze środków MNiSW. Maszynopis. Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa. Uniwersytet Rolniczy w Krakowie.
- Wojewodziec T., Zaremba A.** 2011. Działalność gospodarza osób ubezpieczonych w Kasie Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (np. powiatu wadowickiego). Maszynopis, praca w przygotowaniu do druku, Instytut Ekonomiczno-Społeczny, Uniwersytet Rolniczy w Krakowie.
- Woś A.** 2000: Rolnictwo 1945-2000. IERGŻ, Warszawa.

Summary

Re-allocation processes of resources used in economic activity are an essential element of seeking a dynamic equilibrium of an enterprise. Turbulent environment forces agricultural holdings to look for new applications of possessed resources of production factors. The aim of the work was an identification of divestments made in agricultural holdings because of off-farm economic activity pursued by the farmer. Survey investigations were conducted among 122 respondents who are entrepreneurs insured by Agricultural Social Insurance Fund (KRUS) - the Regional Office in Wadowice. The analyses revealed that the resources used in agricultural activity become a natural and often the cheapest source supporting the off-farm activity.

Adres do korespondencji:

dr inż. Tomasz Wojewodziec
 Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
 Instytut Ekonomiczno-Społeczny
 al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
 tel. (12) 662 43 55
 e-mail: rrtwojew@cyf-kr.edu.pl